

Ontmoetingen met Verlichtingspedagogen in Wolfenbüttel

door **Daan Thoomes**

Auteursgegevens:

Dr. D.Th. Thoomes, Bibliotheek Centrum Uithof, *Universiteit Utrecht*. Correspondentieadres: Heidelberglaan 2, Postbus 80124, 3508 TC Utrecht. Emailadres: D.Thoomes@library.uu.nl

Inhoud:

[1. 'Lessingstadt'](#)

[2. Ernst Christian Trapp \(1745-1818\)](#)

[3. Henriette Breymann \(1827-1899\)](#)

[4. Andere persoonlijkheden](#)

[Lessing: links](#)

[Literatuur](#)

[Noten](#)

1. 'Lessingstadt'

Wie de Duitse stad Wolfenbüttel (in Niedersachsen) bezoekt, zal vermoedelijk allereerst getroffen worden door twee imposante bouwwerken: de Herzog August Bibliothek en het nabijgelegen Lessinghaus. De veelzijdige geleerde Lessing is wel de beroemdste inwoner geweest van Wolfenbüttel en de stad siert zich daarom ook wel met de naam 'Lessingstadt'.

Van 1770 tot zijn dood in 1781 werkte Lessing daar als bibliothecaris van de Bibliotheca Augusta. Als dichter en toneelschrijver genoot hij reeds grote bekendheid voordat hij naar Wolfenbüttel kwam. Hij was als dramaturg verbonden geweest aan het Nationaltheater in Hamburg. Zijn naam is verbonden aan de toneelstukken *Miss Sara Sampson* (1755), *Emilia Galotti* (1772), *Minna von Barnheim* (1767) en *Nathan der Weise* (1779). Maar behalve als (toneel)schrijver stond hij ook bekend als 'denker en criticus'. Hij werd een van de belangrijkste woordvoerders van de Duitse Verlichting.

Lessing: door Anton Graff, 1771

In zijn geschriften verdedigde hij met bezieling de ideeën van tolerantie, vrijheid en humaniteit. En hij verzette zich tegen allerlei vooroordelen. Bekend in dit verband is zijn polemieken met de Hamburgse predikant Goeze naar aanleiding van zijn publicatie van teksten van de vrijzinnige theoloog Reimarus. Lessing was voorstander van historisch-kritisch bijbelonderzoek en wilde de mensheid 'bevrijden' van allerlei overgeleverde waanideeën over bijvoorbeeld de hellestraf en wonderverhalen. De replieken van Lessing zijn gepubliceerd onder de titel *Anti-Goeze* (1778).

Als bibliothecaris in Wolfenbüttel kreeg Lessing volop de gelegenheid om te studeren. De keerzijde was echter, dat hij zich dikwijls eenzaam en 'opgesloten' voelde. In de uitvoerige briefwisseling met zijn vriend, de Joodse filosoof Moses Mendelssohn, schreef hij daarover: 'Es ist zwar recht gut, eine Zeitlang in einer großen Bibliothek zu studieren, aber sich darin zu vergraben, ist eine Raserey'. [\[1\]](#)

Uit de Wolfenbütteler periode stamt het voor de opvoedingsfilosofie belangrijke geschrift *Die Erziehung des Menschengeschlechts* (1780). Het is een 'filosofie van de geschiedenis' waarin Lessing zich afvraagt wat Gods bedoeling geweest kan zijn met het verloop van de menselijke geschiedenis. Hij komt dan tot de veronderstelling dat de mensheid een aantal stadia doorloopt waarin sprake is van toenemende ontwikkeling van de rede. Zo zullen de geopenbaarde godsdiensten uiteindelijk plaatsmaken voor redelijke godsdiensten. Tijdens de 'volle Verlichting' zullen waarheid en leven met elkaar in overeenstemming zijn. Dienovereenkomstig maakt Lessing onderscheid tussen historische waarheden en rede-waarheden. Bekend is zijn uitspraak: 'Zufällige Geschichtswahrheiten können der Beweis von notwendigen Vernunftswahrheiten nie werden'. [\[2\]](#) In die 'redelijke vooruitgang' van de mensheid ziet hij Gods hand en noemt dat een proces van

Goddelijke Openbaring. De vooruitgangsgedachte en het bijbehorende geloof in geleidelijke zedelijke verbetering van de mensheid, hebben mede door Lessing grote betekenis gekregen voor de concipiëring van de moderne pedagogiek. Samen met de ongeveer gelijktijdige ontwikkelingslijnen via Rousseau en Pestalozzi, en via de filosofie van het Duitse Idealisme waaronder vooral Schleiermacher, leidde dit denken tot pedagogische hervormingen met nadruk op uiteenlopende zaken als: mondigheid, zelfredzaamheid, [3] natuurlijke (op het ontwikkelingsniveau afgestemde) opvoeding, cultuurgebonden opvoeding, zedelijke vervolmaking, sociale verheffing en volksonderwijs.

Lessing was overigens niet de enige beroemde bibliothecaris die Wolfenbüttel gekend heeft. De filosoof Leibniz was aan het eind van de zeventiende eeuw zijn illustere voorganger.

2. Ernst Christian Trapp (1745-1818)

Behalve boekenwijsheid, bewaart Wolfenbüttel tevens herinneringen aan praktische werkwijzen van Verlichtingspedagogen. Vlak naast het woonhuis van Lessing bevond zich het voormalige huis van de stadscommandant. Daarin vestigde de Hallense hoogleraar Trapp een kostschool. Voor hoogleraren was het in die tijd niet ongebruikelijk dat ze een bijverdienste zochten. Trapp was samen met Campe in 1786 in de naburige stad Braunschweig benoemd om een onderwijshervormingsoperatie op te zetten.

Over de opvoedingspraktijk in de kostschool van Trapp wordt bericht door de schrijfster Elisa von der Recke. Zij had het tweejarige zontje van haar overleden vriendin daar naar toegebracht: 'We logeren hier bij mijn vriend Trapp en ik heb me weemoedig kunnen vermaken met de kleine Karl. Het dierbare kind van mijn vriendin Sophie, is vol levenskracht en vertoont veel gelijkenis met zijn onvergetelijke moeder. Het echtpaar Trapp houdt van mijn Karl alsof het hun eigen kind is. Zulke bekwame opvoeders als Trapp en zijn beminnelijke vrouw heb ik nog nooit ontmoet. Onder hun zorg gedijt mijn lieveling zowel in psychisch-intellectueel als in lichamelijk opzicht. Aanvankelijk kwam het mij wat geforceerd over, dat hij op tweejarige leeftijd drie talen tegelijk moest leren. Want Trapp spreekt alleen Latijn, zijn assistente beperkt zich tot het Frans en alle anderen spreken Duits. Nu zie ik echter in, dat een kind volgens deze methode gemakkelijk drie talen tegelijk leert en dat zijn begripsontwikkeling daaronder niet te lijden heeft. Ik heb zelden een kind van twee jaar gezien dat zich zo duidelijk kan uitdrukken als Karl. Verder valt op dat hij een goed geheugen heeft en dat hij permanent vrolijk is'. [4]

Trapp was in Wolfenbüttel een Verlichtingspedagoog van aanzien. Hij was bevriend met bekende tijdgenoten en hij bewonderde

Lessing zeer. Tot zijn vriendenkring behoorden naast Elisa von der Recke en Campe tevens Fr. Nicolai en Gleim. [5]

3. Henriette Breymann (1827-1899)

Een halve eeuw later -- midden negentiende eeuw -- kende Wolfenbüttel opnieuw een belangrijke onderwijsvernieuwer. Ditmaal een bijzondere vrouw: Henriette Breymann. Eveneens bekend uit de geschiedenis van de vrouwenbeweging. Haar oom was Friedrich Fröbel (1782-1852) die in Keilhau (Thüringen) zijn eerste Kindergarten had opgezet. Henriette werd spoedig een van de begaafdsten leerlingen van Fröbel. Zij stichtte in 1854 in de pastorie van haar vader, in Watzum, de eerste Fröbelschool. Dit 'Breymannsche Institut' is in 1864 naar Wolfenbüttel verhuisd. Deze school verwierf snel bekendheid en trok daardoor ook weer bekende namen aan. Zo verbleef daar tussen 1866 en 1869 de jongste dochter van Clara Schumann (Eugenie).

Henriette Breymann heeft regelmatig gepubliceerd over de bedoelingen van het Fröbelonderwijs ten tijde van de vroeg-industriële samenleving. Tijdens een lezing in 1872 zette ze daarover het volgende uiteen: 'Bij het opzetten van een Kindergarten moeten we de huiselijke situatie als maatstaf nemen. [6] Voorts moeten we ons baseren op beginselen uit de natuur. De inrichting moet zoveel mogelijk worden afgestemd op de situatie thuis, onder andere door een keuken toe te voegen met huishoudelijke apparaten. Indien mogelijk ook enige huisdieren opnemen. Zulke Kindergartens zijn in de dichtbevolkte steden pure noodzaak. Want de mensen leven in de straten en woonwijken zo dicht op elkaar dat de natuur verdrongen is en de kinderen vaak niet meer de gelegenheid hebben om zich vrij te bewegen'. [7]

4. Andere persoonlijkheden

Wolfenbüttel heeft behalve deze Verlichtingspedagogen een reeks van bekende inwoners gehad. Daaronder de kerkmusicus Praetorius, de filosoof Leibniz en de sprookjesverzamelaar Ferdinand Grimm. Ferdinand was de jongste broer van de veel bekendere Jakob en Wilhelm Grimm. Hij stond bekend als het zwarte schaap van de familie, leefde teruggetrokken en was ietwat gefrustreerd. Desondanks hebben we aan hem belangrijke publicaties te danken als: *Volkssagen der Deutschen* en de *Burg- en Bergmärchen*.

Mede door toedoen van de directie van de Herzog August Bibliothek is in 1971 de Lessingakademie gesticht. Doelstelling is om

in de geest van Lessings tolerantie het onderzoek van de Aufklärung te bevorderen en -- gedachtig de hechte vriendschap tussen Lessing en Moses Mendelssohn -- de relatie met Israël en het Jodendom te onderhouden.

Lessing: links

[Lessing. Biographie ohne Lebenslauf](#) (geannoteerde mini-biografie van Lessing, door Horst Steinmetz, *Universiteit Leiden*).

[Lessing, Gotthold Ephraim](#) (beknopter encyclopedie-artikel over Lessing, website Janice E. Patten, *San José State University*, USA).

[The Lessing Society](#) (Department of Germanic Languages and Literatures, *University of Cincinnati*, USA).

[Das Lessinghaus.](#)

[Lessing-Museum Kamenz.](#)

[Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel.](#)

Literatuur

Klapwijk, J. (1987). *Oriëntatie in de nieuwe filosofie*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.

Kopper, J. (1996). *Einführung in die Philosophie der Aufklärung. Die theoretischen Grundlagen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Lessing, G.E. (1979). *Werke VIII. Theologiekritische Schriften III, Philosophische Schriften*. München: Carl Hanser (Darmstadt: WBG-Lizenzausgabe 1996). *Die Erziehung des Menschengeschlechts*, p. 489-510; *über den Beweis des Geistes und der Kraft*, p. 9-14; *Anti-Goeze*, p. 160-308.

Lessing, G.E. (1979). *De opvoeding van de mensheid*. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door J. Sperna Weiland. Baarn: Het

Wereldvenster.

Dit werk is online beschikbaar: in het oorspronkelijke Duits, [Die Erziehung des Menschengeschlechts](#) (in de elektronische bibliotheek van [Projekt Gutenberg-DE](#)) en in een Engelse vertaling, als [The Education of the Human Race](#) (in de *BiblioBytes* elektronische bibliotheek).

Pestalozzi, J.H. (1996). *Neuhof-geschriften*. Ingeleid, vertaald en van commentaar voorzien door Daan Thoomes. Kampen: Kok.

Raabe, P. (1997). *Spaziergänge durch Lessings Wolfenbüttel*. Zürich/Hamburg: Arche.

Thoomes, D.Th. (1990). Opvoeding als openbaring aan de enkeling en aan de gehele mensheid; over 'Die Erziehung des Menschengeschlechts' van Gotthold Ephraim Lessing. In: D.Th. Thoomes (1990). *Opgroeien in perspectief. Theologisch-pedagogische opstellen*. Kampen: Kok.

IJzendoorn, M.H. van (1997). Empirisch-analytische pedagogiek. In: S. Miedema (red.), (1997, 5de herziene druk), *Pedagogiek in meervoud*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.

Noten

1. Raabe, 1997, p.5. ([Terug](#))
2. Lessing, *Über den Beweis des Geistes und der Kraft*, p. 12. ([Terug](#))
3. Vgl. Pestalozzi, 1996, 'das Konzept der Erziehung zur Armut und der Hilfe zur Selbsthilfe'. ([Terug](#))
4. Raabe, 1997, p. 27-28. ([Terug](#))
5. Over zijn 'naïef-empirisch' wetenschappelijk onderzoek in Halle, leze men: M.H. van IJzendoorn, 1997, p.76-77. ([Terug](#))
6. Vgl. de door Pestalozzi voor iedere onderwijsinstelling verlangde 'Wohnstubegeist'; J.H. Pestalozzi, 1996. ([Terug](#))
7. Raabe, 1997, p.135-136. ([Terug](#))

Suggesties of commentaar voor de auteur:

Email naar D.Thoomes@library.uu.nl

Overige suggesties of opmerkingen:

[Email naar deze site.](#)

<http://www.socsci.kun.nl/ped/whp/histeduc/lessing.html>

◆ [Copyright](#) 1997-2000 D. Thoomes & The History of Education and Childhood
@ Nijmegen University, NL
August 20, 2001